

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN TAVRI

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Özet

Mondros Mütarekesi’nin imzalanması sonrası İstanbul’da birçok siyasî grup, çeşitli cemiyet ve partilerle siyaset hayatına yeniden dâhil olmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a geçişi sonrası başlatılan Millî Mücadele hareketi İstanbul’daki siyaset hayatı üzerinde de etkiliydi. Erzurum ve Sivas kongreleri ile Millî Mücadele hareketinin kendi kurumsal yapısını oluşturması, otoritesini de güçlendirmişti. Bu gelişmeler karşısında İstanbul’da Millî Mücadele’ye tamamen karşı olan siyasî gruplarla birlikte Millî Mücadele’yi haklı ve meşru gördüğünü ifade eden, kendilerinin de milliyetçi politikalar savunduklarını vurgulayan siyasî gruplar ortaya çıkmıştı. Millî Türk Fırkası, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ve Millî Ahrar gibi fırkalar/partiler bu gruplardan bazılarıydı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da faaliyet yürüten bu siyasî partilerin Millî Mücadele yanlısı bir politikaya sahip olduklarına inanmamaktaydı. Ona göre bu faaliyetler tamamen Millî Hareket’i İstanbul’a bağlama çabalarının bir parçasıydı. 1919 seçimleri esnasında bu tavrını açıkça göstermişti. Kara Vasıf, İstanbul’daki seçimleri kontrol etmek amacıyla Heyet-i Temsiliye tarafından İstanbul’a gönderilmişti. Kara Vasıf İstanbul’daki birçok grubun Millî Mücadele hareketi ile birlikte çalışabileceğini düşünmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa bu görüşü doğru bulmuyordu. Paşa, bu tavrı İstanbul’daki siyasî grupların Anadolu hareketine karşı bir siyasî oyunu olarak görüyordu. Fakat onlarla açıktan bir çatışma içerisine girmek de istemiyordu. Bu yüzden İstanbul’daki gruplarla ilişkilerini iyi tutmak istiyor, bu gruplar arasından bazı etkili isimleri kendi tarafına alarak kendisi de onlara karşı bir hamle yapmayı arzuluyordu. Câmi (Baykurt), İsmail Subhi (Soysallıoğlu) ve Bekir Sami (Kunduk) gibi isimler, Sivas Kongresi’nden beri Mustafa Kemal Paşa’nın bu politikayla yanına çektiği isimlerdi ve sonradan da Ankara Hükümeti ile birlikte çalışmaya devam etmişlerdi. Bunlara karşılık Mustafa Kemal Paşa, örneğin Prens

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Sabahattin gibi isimlerin kendi listelerinden aday olması gibi teklifleri kabul etmemiştir. İstanbul'daki siyasî partilerle kurumsal bir ittifaka da girmemiştir. İstanbul'un resmen işgalinden sonra bu partilerin çoğu Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ni meşru görmeyerek İstanbul'da siyasete devam etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa sonraki dönemlerdeki beyanlarında, bu durumun siyasî olarak kendisinin haklılığını gösteren en bariz bir delil olduğunu ifade etmiştir.

Bu tebliğde, İstanbul'daki siyasi partiler ile Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye arasındaki ilişkiler, milliyetçi siyasî söylem bağlamında ele alınacaktır. Zaman aralığı 1919 seçim süreci ve İstanbul'un resmen işgali ile sınırlandırılacak, işgal sonrası yaşananlar aynı bağlam üzerinden genel bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Temel kaynaklar olarak o dönemde mevcut siyasî partilerin sözcüsü olarak yayımlanan gazeteler, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin yazışmaları, süreçte etkin olan isimlerin sonraki yıllarda yayımladıkları hatıralar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, 1919 Seçimleri, Liberal Milliyetçilik, Meclis-i Mebusan, Büyük Millet Meclisi.

MUSTAFA KEMAL PASHA'S ATTITUDE TOWARDS ISTANBUL-CENTERED NATIONALIST POLITICAL DISCOURSES DURING THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE

Abstract

After the signing of the Armistice of Mudros, many political groups in Istanbul re-entered political life with various associations and parties. The National Struggle movement launched after Mustafa Kemal Pasha's departure for Samsun had an impact on political life in Istanbul. With the Erzurum and Sivas congresses, the Turkish National Struggle movement established its own institutional structure and strengthened its authority. In the face of these developments, political groups emerged in Istanbul that were completely opposed to the Turkish National Struggle, as well as political groups that expressed that they considered the Turkish National Struggle justified and legitimate, and emphasized that they also advocated nationalist policies. Some of these groups included the Millî Türk, the Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye and the Millî Ahrar.

Mustafa Kemal Pasha did not believe that these political parties in Istanbul had a pro-National Struggle policy. According to him, these activities were all part of the efforts to connect the National Movement to Istanbul. During the 1919 elections, he had clearly demonstrated this attitude. Kara Vasıf had been sent to Istanbul by the Committee of Representation to control the elections in Istanbul. Although Kara Vasıf thought that many groups in Istanbul could work together with the National Struggle movement, Mustafa Kemal Pasha did not think this view was right. Mustafa Kemal Pasha thought that these attitudes were a political move of the political groups in Istanbul against the National Struggle movement. But he did not want to engage in direct conflict with them. For this reason, he wanted to keep good relations with the groups in Istanbul and wanted to make a move against them by taking some influential names from these groups to his side. Names such as Câmî (Baykurt), İsmail Subhi (Soysallıoğlu) and Bekir Sami (Kunduk) were the names Mustafa Kemal Pasha had drawn to his side with this policy since the Sivas Congress, and they continued to work with the Ankara Government afterwards. After the official occupation of Istanbul, most of the parties in Istanbul did not consider the Grand National Assembly in Ankara as legitimate and

continued their politics in Istanbul. These developments showed that Mustafa Kemal Pasha was right.

In this paper, the relations between the political parties in Istanbul and Mustafa Kemal Pasha and the Committee of Representation will be discussed in the context of nationalist political discourse.

Keywords: Turkish National Struggle, Elections of 1919, Liberal Nationalism, Ottoman Assembly of Mebusan, Grand National Assembly

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası, savaşın ardından oluşan karmaşa ortamıyla birlikte İstanbul yeniden canlı bir siyaset hayatına da dönmüştü. Barış görüşmelerine hazırlık hedefinin yanında müttefiklerle – özellikle de İngiltere'yle – yakın ilişki içerisinde olabileceği ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin haklarını daha rahat savunabileceği düşünülen siyasi figürler siyaset sahnesinde görülmeye başlamışlardı.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç ay sonra (21 Aralık 1918 tarihinde), 1914 yılında yapılan seçimle toplanmış olan ve savaş dönemi boyunca vazifesini sürdüren Meclis-i Mebusan Sultan Vahdettin tarafından feshedilmişti. Yeni bir Meclis için yapılacak seçimler de dönemin şartları nedeniyle bir süre ertelenmiş, Anadolu'da gelişen Kuva-yı Milliye hareketinin de etkisiyle 1919 yılı sonlarına doğru seçim için çalışmalar başlatılmıştı. Seçim sürecinin etkisiyle Meşrutiyet döneminin siyasi oluşumlarının birçoğu tekrar canlandığı gibi yeni cemiyet ve fırkalar da kurulmuştu. İttihat ve Terakki'nin devamı olarak ortaya çıkan Teceddüt Fırkası ile yine İttihatçı bir oluşum olarak kabul edilen Osmanlı Çiftçiler Derneği gibi döneme çok etki edemeyen cemiyet ve fırkalar yanında Hürriyet ve İtilaf gibi önceki dönemin İttihatçı muhalifi fırkaları güçlü söylemlerle siyaset sahnesinde yer almışlardı. Kürdistan Teali Cemiyeti ve Teali-i İslam Cemiyeti gibi merkezîyetçi anlayıştan uzak fırkalar yanında Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi sol görüşlü oluşumlar da siyasette yer bulmuşlardı¹. Kurulan cemiyet ve fırkaların yanında, farklı grupları bir araya getirerek ortak ve üst siyasi yapılar teşkil etmek isteyen oluşumlar da ortaya çıkmıştı. Bunlardan en meşhuru Milli Kongre Cemiyeti'ydi. Milli Kongre, Dr. Esat Paşa tarafından 29 Kasım 1918 tarihinde, farklı fırka ve cemiyetleri bir araya getirerek milli bir cephe kurmak amacıyla kurulmuş partiler üstü bir cemiyettir. Mütareke henüz imzalanmadan önce, böyle bir birliktelik için çalışmalara başlamış olan Esat Paşa ve arkadaşlarının temel amacı, savaş sonunda oluşan olumsuz ortamda milletin hukukunu müdafaa etmek amacıyla tüm fırka ve cemiyetlerin birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalışmaktı. Kongrenin çalışmalarını Esat Paşa tertip etmekle birlikte başkanlığı o yürütmekteydi, aslında kongrenin belirli bir başkanı da olmamıştı. Milli Kongre ilk dönemlerde kamuoyunda ciddi bir ilgi ve destek de görmemişti. Seçimlerin yapılacağıın ilan edilmesiyle çalışmalarını

¹ Mütareke döneminde siyasi cemiyet ve fırkalar hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C II – Mütareke Dönemi 1918-1922*, İstanbul 1986, Hürriyet Vakfı Yayınları.

hızlandıran kongre, milli bir cephe oluşturmak, seçilecek mebusların milliyetçi kişilerden oluşması ve gayrimüslimlerin de seçime iştiraklerini sağlamak gibi amaçlarla çalışmış, adaylığını desteklediği 15 mebus adayından 8'i Meclis'e girmeyi başarmıştı. Muhafızlar tarafından Milli Kongre İttihatçı bir oluşum olmakla suçlanmıştı. İttihatçıların farklı şekillerle Milli Kongre üzerinden siyasi hayata dâhil oldukları ifade edilmekteydi. Seçimden sonra da Milli Kongre Cemiyeti dağılmıştı². Esat Paşa, Milli Kongre'nin kuruluşu sırasında Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey ile de görüşmüş hatta cemiyetin başına Ahmet Rıza Bey'in geçmesini teklif etmişti. Ancak Saray'la da yakın ilişkileri olan Ahmet Rıza Bey bu teklife olumlu yaklaşmamıştı. Ayan Reisliği'nden ayrıldıktan sonra ise Ahmet Rıza Bey kendisi de benzer bir birliklik kurmak için harekete geçerek "Vahdet-i Milliye" adıyla bir heyet oluşturmuştu. Buradaki çalışmalarından gerekli sonuçları alamayan Ahmet Rıza Bey, başlattığı hareketi firkalardan bağımsız bir "Milli Blok" teşekkülüne dönüştürmeye çalışmış, bunda da istediği neticeyi alamamıştı. Bu teşebbüs de Ahmet Rıza Bey'in Saray ve çevresini baskı altında tutma girişimi olarak kalmıştı³.

Mütareke Döneminde Liberal Siyaset

Mütareke döneminin karmaşık siyasi ortamı içerisinde, farklı görüşlerdeki siyasi oluşumlar arasında "liberal" söylemliler hareketler de görüşmüştü. Dönemin siyasi gelişmeleri çerçevesinde kimi zaman "liberal milliyetçi" söylemlilerle hareket eden liberal siyaset, döneme önemli bir etkide bulunmasa da siyaset içerisinde çeşitli tartışmalar sağlamayı başarmıştı. Liberal siyasi söylemleri savunan cemiyet ve firkalar büyük oranda Prens Sabahattin taraftarı oluşumlardı⁴. Mütareke döneminde liberal bir siyaset savunucusu ve Prens Sabahattin yanlısı olarak kurulan ilk siyasi yapılanma olan Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, fiilen mütareke dönemi öncesinde ve Ankara'da kurulmuştu. Cemiyetin kuruluşunda etkili olan esas isim, Yakup Cemil olayı dolayısıyla Ankara'ya sürgün edilmiş olan Satvet Lütfi Bey'di. Fakat cemiyet, İttihatçı muhalifi bir yapı olduğu için mütareke

² Milli Kongre Cemiyeti hakkında bkz. Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara 2004, s. 31-35, 238-249.; Tanık Zafer Tunaya, **age.**, s. 150-160.

³ Taha Niyazi Karaca, **age.**, s. 35-43. Vahdet-i Milliye heyeti çalışmalarını Ahmet Rıza Bey'in kendi anlatımı için bkz. Ahmet Rıza, **Anılar**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 2001, s. 99-102.

⁴ Prens Sabahattin'in Meşrutiyet sürecinden Mütareke dönemi ve sonrasına uzanan siyasi faaliyetleri hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, **Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, İstanbul 2023, Ötügen Neşriyat. Bu metinde zikredilen bilgiler büyük oranda bu eserimizden nakledilmiştir.

sonrasına kadar gizli bir örgütlenme şeklinde kalmıştı. Mütarekenin ardından 20 Kasım 1918'de İstanbul'da resmen kurulan cemiyet⁵, kısa zaman içerisinde İstanbul'la birlikte ülkenin farklı şehirlerinde teşkilatlanmaya başlamıştı. Cemiyetin başkanı Topçu Feriki Ferit Paşa'ydı⁶.

17 Aralık 1918 tarihinde de Selâmet-i Osmâniyye Fırkası kurulmuştu. Kurucular arasında yer alan İsmail Subhi (Soysallıoğlu) Bey'in⁷ çıkardığı *Söz* gazetesi ile Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Süleyman Radi Bey'in başyazarı olduğu *Yeni İstanbul* gazetesi, fırkanın “nâşir-i efkâr” (resmî sözcüsü) konumunda idiler. Fırkanın reisi İsmail Hakkı Paşa⁸ da liberal görüşleriyle Prens Sabahattin'e yakın bir isim olarak tanınmaktaydı⁹.

Cemiyet ve fırkanın faaliyetleri çok uzun sürmemiş, kısa süre içerisinde birleşerek tek çatı altında bir fırka olarak çalışmaya başlamışlardı. 14 Ocak 1919 tarihinde Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile Osmanlı Sulh ve Selâmet

⁵ “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti”, *Sabah*, nr. 10422, 22 Kasım 1918, s. 2.; “Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti”, *Yeni İstanbul*, nr. 14, 22 Kasım 1918, s. 1.

⁶ “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti Teşkilâtı”, *Sabah*, nr. 10432, 2 Aralık 1918, s. 2.

⁷ İsmail Subhi Bey 1884 yılında İstanbul'da doğmuştu. Servet-i Fünun dergisinde yazdığı yazılarla basın hayatına girmiş, İttihatçılarla desteklemiş hatta bir dönem İttihat ve Terakki'nin yayın organı Şurâ-yı Ümmet gazetesinin iç konularla ilgili yazılarının sorumluluğunu üstlenmişti. Servet-i Fünun ve İkdâm gazetelerinin başyazarlıkları ile yazı işleri müdürlüklerini yapmıştı. Milliyetçi görüşleriyle tanınmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Celal Nuri (İleri) Bey ile Âti gazetesini çıkarmış, mütareke döneminde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye ile Millî Ahrar fırkalarında siyaset yapmış, *Söz* gazetesini yayımlamıştı. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'yi desteklemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine bir süre **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinin başyazarlığını da yapmıştı. Burdur Mebusu olarak Birinci Büyük Millet Meclisi'ne de giren İsmail Subhi Bey, daha sonra siyasetten çekilerek bir süre daha gazetecilik ve bazı şirketlerde yöneticilik yapmıştı. 1967 yılında da İstanbul'da vefat etmişti. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt – I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, Ankara 1995, s. 206-208.; Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, **Mütareke ve Millî Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atışı**, İstanbul 2019, s. 445-446.

⁸ İsmail Hakkı Paşa 1858 yılında Amasya'da doğmuştu. Harbiye'yi bitirmiş, II. Abdülhamit'e muhalif Jön Türk hareketi içerisinde yer almış ve 1900 yılında Rodos'a sürgün edilmişti. Sürgünden kaçarak Avrupa'ya giden Paşa, Meşrutiyet'in ilânı sonrası yurda dönerek 1908 seçimlerinde Amasya Mebusu olarak seçilmişti. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kurucu üyesi olmuş, sonradan fırka başkanlığı da yapmıştı. 1919 seçimlerinde de Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan yine Amasya Mebusu olarak seçilecekti. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri**, Ankara 1997, s. 529.

⁹ Rodos'ta sürgündeyken Mısır'a firar eden İsmail Hakkı Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah beylerle burada tanışmıştır. Mısır'dan Avrupa'ya Mahmud Celaleddin Paşa ile birlikte giden İsmail Hakkı Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatına kadar da yanında bulunmaya devam etmişti. **Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları**, (Yay. Haz. Orhan Sakin), İstanbul 2014, s. 198-200. Paşa'nın hatıraları, Rodos'a sürgün süreci ve sürgün günlerini anlatmakta, Avrupa'ya firarı ile noktalanmaktadır. Bu yüzden hatıralarında Prens Sabahattin ile ilişkisine dair bilgi bulunmamaktadır.

Cemiyeti'nin birleştikleri açıklanmıştı¹⁰. Fırkanın başkanı yine İsmail Hakkı Paşa, ikinci başkanı Yahya Adnan Paşa ve kâtib-i umûmisi de Ferit Paşa idi. Kuruluş yeri ve merkezi Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile aynıydı.

Bu arada yine 1919 yılı Ocak ayında İstanbul'da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adıyla bir cemiyet daha kurulmuştu. Adından da anlaşılacağı üzere Trabzon ve civarında özerk bir idareyi savunan cemiyet, İstanbul'da liberal siyasetin savunucuları arasındaydı. 1919 yılı Eylül ayına kadar çalışmalarını sürdüren cemiyet, bu tarihte kendini feshederek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dâhil olmuştu¹¹.

Fırka olarak çalışmalarını sürdüren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nda Prens Sabahattin'in destekçilerinden olan önemli isimlerin başında *Söz* gazetesinin sahibi İsmail Subhi Bey gelmekteydi. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın olduğu gibi, sahibi İsmail Subhi'nin firkadan ayrıldığı 19 Nisan 1919 tarihine kadar Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da İstanbul basınında "nâşir-i efkârı" *Söz* gazetesiydi. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurulmasından bir hafta önce yayımlanmaya başlanan gazete¹², İsmail Subhi'nin firkadan ayrılışına kadar cemiyetin ve her iki ismiyle de fırkanın sözcüsü olmuştu. Bu tarihe kadar fırkanın resmî açıklama ve çalışmaları *Söz* gazetesinden takip edilebilmektedir. Ayrıca taşrada da fırkanın hem sözcüsü hem destekçisi konumunda gazeteler bulunmaktaydı. İzmir'de *Hukuk-ı Beşer* ile *Sulh ve Selâmet* gazeteleri bunların başında gelmekteydi. *Hukuk-ı Beşer*'in sahibi ve başyazarı Osman Nevres cemiyet olarak kuruluşundan itibaren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye içerisinde yer almaktaydı. Cemiyetin de fırkanın da yöneticilerindendi ve her iki yapının İzmir şubesinin kurucusu kendisiydi. Özellikle *Sulh ve Selâmet* gazetesinde cemiyetin Prens Sabahattin'e bağlı olduğunu açıkça yazmaktaydı¹³. Sosyalist ve milliyetçi bir dünya görüşüne sahip olan Osman

¹⁰ "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyetiyle Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan", *Âtî*, nr. 367, 15 Ocak 1919, s. 3.; "Fırkaların Tevhidi", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2622, 15 Ocak 1919, s. 2.; "Fırkaların Bugünkü Vaz'iyeti", Muvakkit, nr. 444, 17 Ocak 1919, s. 1. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası hakkında ayrıca bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası", *Türkiyat Mecmuası*, C 32, S 1, İstanbul 2022, s. 381-403.

¹¹ Subutay Hikmet Karahasanoğlu, "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyannamesi", *Tarih ve Toplum*, C 16, S 92, İstanbul, Ağustos 1991, s. 42-47.

¹² "İfâde-i Merâm", *Söz*, nr. 1, 13 Kasım 1918, s. 1. 11 Kasım tarihli sayısında *Söz* gazetesinin yayına başlayacağını duyuran *Âtî*, yeni gazetenin "yeni bir fırkanın nâşir-i efkârı olacağı"ni ifade etmişti. "*Söz* Gazetesi", *Âtî*, nr. 303, 11 Kasım 1918, s. 4.

¹³ Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, İstanbul'da kuruluşuyla aynı günlerde İzmir şubesini açmak için çalışmalara başlamıştı. Kısa süre içinde açılan şube oldukça aktif çalışmaktaydı. "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyeti", *Yeni Gün*, nr. 92, 5 Aralık 1918, s. 2. Şubeyle ilgili haberler Sulh ve Selâmet gazetesinde sık sık yayımlanarak ahaliden cemiyete destek istenmekteydi. "Sulh ve Selâmet Cem'iyeti –

Nevres, Hasan Tahsin müstear ismiyle yazılar yazmaktaydı. Osman Nevres, Prens Sabahattin'in düşüncelerine sıkı sıkı bağlıydı ve Prens Sabahattin'i açıktan desteklemekteydi. Sonradan fırka içerisinde oluşan görüş ayrılıkları neticesinde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın, Hürriyet ve İtilaf'ı destekleyen politikalarını gerekçe göstererek firkadan istifa etmişti. Böylece Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan benzer gerekçelerle ayrılan ilk yönetici ve yazarlardan birisi Osman Nevres olacaktı. Gazetesini yayımlamaya devam eden Osman Nevres (Hasan Tahsin), İzmir'in işgal edildiği günün akşamı yaşanan bir kargaşa sırasında bir Yunan teğmene silah sıkımsı ve bir anda yaşanan çatışma içerisinde öldürülmüştü¹⁴.

Fırkanın, cemiyet olarak kurulduğu ilk dönemdeki Prens Sabahattin etkisi, *Sulh ve Selâmet* gazetesinde daha net görülmekteydi. Gazete, *Hukuk-ı Beşer*'in 10 Aralık 1918 tarihinde "hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide eden bazı yayınları" dolayısıyla kapatılması¹⁵ üzerine aynı kadro tarafından yayımlanmaya başlamıştı. *Sulh ve Selâmet* gazetesi kendisini açıkça "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin nâsir-i efkârı" olarak tanıtmaktaydı¹⁶. Ayrıca gazete cemiyetin Prens Sabahattin'e bağlı olduğunu da açıkça yazmaktaydı. Cemiyet, "Prens Sabahattin Bey'e mensub Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" olarak tanıtılmaktaydı¹⁷. Cemiyet ile Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın birleşerek yeni fırkayı oluşturmasından birkaç hafta sonra *Hukuk-ı Beşer* yeniden yayımlanmaya başlanınca *Sulh ve Selâmet* de yayın hayatından çekilmişti¹⁸. *Hukuk-ı Beşer* ayrıca çeşitli kapatma cezaları

Prens Sabahaddin Beyefendi'nin Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti İzmir heyet-i merkeziyesi teşekkül ederek hükümetten ruhsat-ı lâzimesi istihsal edilmiştir", *Sulh ve Selâmet*, nr. 7, 10 Ocak 1919, s. 1.

¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basımı ...*, s. 95-96.; Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basımı (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)*, Ankara 1989, s. 7-8.; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara 1997, s. 125-126.

¹⁵ "Hukuk-ı Beşer gazetesi 10 Kanun-ı Evvel 1334 tarih ve 29 numarolu nüshasında hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide edecek ve binâen aleyh tahdiş-i ezhânı mucib neşriyâtda bulunduğundan dolayı idâre-i örfiye karamamesinin altıncı maddesine tevfikân bilâ-müddet tatil edilmiştir.", *Köylü*, nr. 6159, 11 Aralık 1918, s. 2.

¹⁶ Sulh ve Selâmet, nr. 1, 4 Ocak 1919, s. 1. İzmir'de yayımlanan Köylü gazetesi de Hukuk-ı Beşer'in kapanıp yerine Sulh ve Selâmet'in yayımlanmasını şu şekilde duyurmuştu. "İstirahat köşesine çekilen Hukuk-ı Beşer yerine Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârı olan Sulh ve Selâmet gazetesi çıkmaya başladı." Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basımı*, s. 8.

¹⁷ "Vilâyet Havâdisi", *Sulh ve Selâmet*, nr. 3, 6 Ocak 1919, s. 2.

¹⁸ Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basımı*, s. 8.; Berber, *Sancılı Yıllar ...*, s. 126-127.; Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basımı ...*, s. 115-116.

dolayısıyla zaman zaman isminde eklemeler yapılarak yayımlanmış, *Öz Hukuk-ı Beşer* ve *Hür Hukuk-ı Beşer* isimleriyle de çıkmıştı¹⁹.

Osman Nevres'in kısa süre sonra Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrılmasıyla *Hukuk-ı Beşer* de fırkanın sözcüsü konumundan ayrılmıştı. Ancak *Sulh ve Selâmet* gazetesinin kısa süreli yayın dönemi, hem cemiyetten fırkaya dönüşüm sürecindeki sürekliliği hem de cemiyette de fırkada da Prens Sabahattin etkisinde hareket eden grupları açıkça göstermesi açısından önemlidir. Osman Nevres'in fırkadan ayrılması Prens Sabahattin'e yakın olan kadro içinden bazılarının fırkadan ayrılmaya başlamalarının da ilk işaretiydi. Bir müddet sonra – İsmail Subhi Bey gibi – Prens Sabahattin çizgisindeki farklı kişiler de fırkadan ayrılacaklardı. Ancak fırkadan ayrılana kadar İsmail Subhi Bey ve *Söz* gazetesi açıkça Prens Sabahattin'i ve onun fikirlerini desteklemeye devam ettiği gibi Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da Prens Sabahattin çizgisinde söylemlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İsmail Subhi Bey'in ayrılışı sonrası da fırka aynı söylemine devam etmişti. Dolayısıyla Prens Sabahattin yanlılarından bazılarının fırkadan kopuşları, fırkada tamamen bir fikrî dönüşüm yaşandığı anlamına gelmemektedir. Prens Sabahattin'e yönelik destek ve savunmalar sürekli Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile onu destekleyen gazetelerden gelmekteydi. Bazı isimler değişse de İttihat ve Terakki muhalifliği çerçevesinde Hürriyet ve İtilaf da dâhil olmak üzere muhalif grupların birbirlerine destekleri dikkat çekmekteydi. Ayrıca Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin cemiyet olarak kurulduğu sırada kurucular arasında yer alan Ali Kemal ve Said Molla gibi isimler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden siyaset sahnesine girmesiyle bu fırkaya dâhil olmuşlardı. Aynı şekilde Refik Halid (Karay) da Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye kurulduğu sırada adı zikredilmemekle birlikte kendisinin de orada yer aldığını ancak Hürriyet ve İtilaf'ın tekrar çalışmalarına başlamasıyla bu fırkaya dâhil olduğunu anlatır. Kendisi Sulh ve Selâmet'in çalışmalarından pek de memnun olmadığını belirtmekle beraber²⁰, ayrılırken “iki fırka arasında ayrılık gayrılık bulunmadığı”nı vurguladıklarını da ifade eder²¹.

¹⁹ *Hukuk-ı Beşer* gazetesinin, Latin harfelerine transkripsiyon edilmiş nüshaları İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı tarafından yayımlanmıştır. **Hukuk-u Beşer: Şiyasî, Fennî, İlmî, Edebî, İçtimâî, Ziraî, İktisadî**, (Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir), İzmir 2011, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

²⁰ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul 2015, s. 98.

²¹ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s. 103.

Hatta başlangıçta bir “temas komitesi” kurularak iki fırka arasındaki “dostane ilişkiler” sürdürülmeye çalışılmıştır²².

İsmail Subhi Bey, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin programına bakıldığında memleketin sorunlarına dair görüşlerinin anlaşılacağını belirtirken temel fikirlerinin İttihatçı karşıtlığı olduğunu da inkâr etmiyordu. Hatta bunu, memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışmakla eşdeğer bir zorunluluk ve millî ihtiyaç olarak gördüklerini şu şekilde belirtiyordu:²³

“Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası kuvvetli bir ihtiyâc-ı millî mahsûlüdür. Bu ihtiyâc-ı millî de bir daha âlem-i siyâsetimizde İttihat ve Terakki gibi habîslerin mezâlimine meydan bırakmamak ve memleketi bugün düştüğü hâl-i elîmden kurtarmağa, az çok ta'mîre çabalamaktır. Bunlar öyle iki esâsdır ki el-yevm biz onlardan daha büyük bir ihtiyâc-ı millî tanımıyoruz ...”

Diğer taraftan fırka Hürriyet ve İtilaf dışındaki gruplara uzak tavrını sürdürmüş, sonraki süreçte Ahmed Rıza Bey'in Vahdet-i Milliye grubunun çalışmalarına da iştirak etmemişti. “Ahmed Rıza Bey'in samimiyetinden ve vatan aşkından şüphe etmediklerini” ancak “İttihat ve Terakki'den ayrılmış fırkalarla birlikte çalışmayı da doğru bulmadıklarını” ifade etmeye devam etmişti²⁴.

İsmail Subhi Bey ise bir süre sonra fırkadan istifa ederek Millî Ahrar'a katılmıştı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan istifasını ve gazetesinin de artık fırkayla bir bağının kalmadığını 19 Nisan 1919 tarihinde sunduğu istifa metni ile fırkaya iletmışti. İsmail Subhi kısaca kendisinin fikirlerini net olarak açıklayan ve savunan bir kişi olduğunu, aynı tavrı sergilemeyen Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrıldığını belirtmekteydi. İstifa metni 26 Nisan tarihli *Söz* gazetesinde yayımlanmıştı. Kendisini “adem-i merkezîyet yanlısı” bir “liberal nasyonal” olarak tanımlayan ve bu fikirleri savunan başka bir fırkaya (Millî Ahrar) geçeceğini belirten İsmail Subhi Bey'in istifa metni tam olarak şöyleydi²⁵:

²² Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 120.

²³ İsmail Subhi, “Muhâlif Fırkalara Hücûm Ediyorlar – Acaba Muhâlif Fırkaların Yeri Yok da İttihat Fırkası'nın Yeri mi Var?”, *Söz*, nr. 97, 20 Şubat 1919, s. 1.

²⁴ Müşfik Selami, “Ahmed Rıza Bey ve Vahdet-i Milliye Hey'eti”, *Söz*, nr. 142, 7 Nisan 1919, s. 1.; “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ve Vahdet-i Milliye Hey'eti”, *Söz*, nr. 144, 9 Nisan 1919, s. 2.

²⁵ *Söz*, nr. 151, 26 Nisan 1919, s. 1.

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan İftirak

İstifa-nâme Sûreti

Beş altı ay mukaddem (İttihad ve Terakki) hükûmet ve kuvvetinin inhilâlini müteakib mevcûdiyyet ve menâfi'-i milliyeyi müdâfaaya şitab maksadıyla lekesiz evlâd-ı vatanın etrafına toplanacağı bir âlem rekzi ve bu âlemin suhûlet-i kabûle mazhâriyyeti için de ona mümkün mertebe husûsiyetden mütecerred ve muhtasar bir umûmî renk bahsi lâzım geliyordu. Bu yapıldı. (Selâmet-i Osmâniyye) doğdu. (Sulh ve Selâmet) ile birleşdi, ve memleketin sahâ-i siyâsiyyâtında hadîm olmağa çalışarak yaşadı.

El-yevm sulhûn imzâsı takarrüb etdi. Memleketde meslek dâiresinde ayrılınacak ve âsûdegî dâiresinde çalışılacak zamanlar gelmek üzere. Fikirler günden güne muhtelif mesâil muvâcehesinde husûsiyetleri, şekilleri, istikametleriyle zümre zümre ayrılmakda. Artık her ferd, zümre ve mesleğinin – liberal, radikal, klerikal, konservatör, nasyonal gibi – hutûtunu bâriz sûretde çizmeğe ve göstermeğe mecbûrdur. Bendeniz öteden beri (liberal) bir (Osmanlı Türkçüsü)'yüm. Ve (adem-i merkezîyet – teşebbüs-i şahsî) mesleği tâbî'lerindenim. Binaen aleyh bu dâire dâhilinde kat'i hutût ile (liberal nasyonal) bir fırkada çalışmak üzere (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) fırkası heyet-i merkezîyesinden ve a'zalığından istifâ ediyorum. Bi-ttabi artık (Söz) de (liberal nasyonal) meslek ve kanaât-ı sarîhasını müdafaa edecek ve şimdiye kadar hizmet eylediği (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) camiasının “nîm-resmî nâşir ve müdafaa-i efkârı olmak” sıfatını muhafaza edemeyecektir.

Keyfiyeti arz vesilesiyle gerek bendenizin ve gerek gazetemin (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) a'za-yı muhteremesi haklarında meveddet ve ta'zîmâtımız ve temâyülât ve temenniyâtımız kâmekân bâki bulunduğunu te'yîde müsaraat eylerim. Ol babda.

19 Nisan 1919
(Söz) Sahibi
İsmail Subhi

İsmail Subhi Bey'in firkadan ayrılmasına etki eden esas sorunun, Sulh ve Selâmet'in, Hürriyet ve İtilaf ile çok fazla yakınlaşması olduğu söylenebilir. Fırkayı "liberal nasyonal" çizgide olmamakla suçlaması da bu durumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hürriyet ve İtilaf'a muhalifliği açık olarak bilinen İsmail Subhi Bey'in Sulh ve Selâmet'e dâhil olmasındaki temel nedenler, Prens Sabahattin destekçiliği yanında – kendisi de eski bir İttihatçı olmakla beraber sonradan ayrılarak sert eleştirilerde bulunduğu - İttihatçılara muhalifliğiydi. Bununla beraber Hürriyet ve İtilaf politikalarına katılmayı da doğru bulmuyordu. Benzer şekilde Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne de girmemişti. Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası'ndan ayrıldıktan sonra Millî Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer alarak bu firkada siyasete devam etmişti. *Söz* gazetesi de Nisan ayı sonlarında yayın hayatını sonlandırmıştı²⁶. İsmail Subhi Bey ise İstanbul'un işgalinden sonra daha önce bahsettiğimiz gibi Anadolu'ya geçmiş ve Millî Mücadele'yi desteklemişti. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yeni Gün* gazetelerinde çalışmış, Burdur Mebusu olarak Meclis'e girmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleriyle farklı görevlerde de bulunmuştu²⁷.

Fırkanın İstanbul adayları arasında Millî Mücadele yanlısı basının takdirini alan ve onlar tarafından adaylığı desteklenenler de vardı. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'daki sözcüsü olarak kabul edilen *Yeni Gün* ile sonraki süreçte daha net bir Millî Mücadele yanlısı tavır sergileyecek olan *İleri* gazeteleri, eski Konya ve Trabzon valisi, *İleri*'nin de yazarlarından olan Samih Rıfat Bey'in Sulh ve Selâmet tarafından aday gösterilmesini büyük bir takdirle zikretmekteydiler²⁸.

İstanbul adaylarından kazanan bulunmamakla birlikte Amasya'dan İsmail Hakkı Paşa ile Kırkkilise'den Mustafa Arif Bey Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası mebusları olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmişlerdi. Diğer firkaların hepsi çeşitli ittifak veya gruplarla seçime dâhil oldukları için, Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası iki mebusuyla mecliste kendi adına mebus bulunduran ve doğrudan kendisini temsil eden tek fırka olmuştu²⁹.

²⁶ Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 38.

²⁷ Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 446.

²⁸ "Samih Rıfat Bey'in Meb'usluğu", *İleri*, nr. 684, 4 Aralık 1919, s. 4.; "İki Namzed", *Yeni Gün*, nr. 259, 5 Aralık 1919, s. 1.

²⁹ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 260-261.

Millî Ahrar Fırkası ve Liberal Milliyetçilik

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan kopan Prens Sabahattin yanlılarının önemli bir kısmı, yeni bir siyasi oluşum içerisinde girerek “Millî Ahrar Fırkası”nı kurmuşlardı³⁰. Millî Ahrar, “liberal milliyetçilik” söylemlerinin de en fazla dile getirildiği siyasi partiydi. Bu söylemlerin arkasında yatan gerçek niyet ise mümkünse Prens Sabahattin'in Sadaret'e getirilmesini sağlayarak, İstanbul'da da milliyetçi bir siyaset takip edildiği propagandası ile Millî Mücadele hareketini etkisizleştirmektir. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul merkezli milliyetçi siyaset söylemlerini tehlikeli ve gerçek dışı bulduğunu sürekli ifade etmiş ve süreç onu haklı çıkarmıştı³¹.

Kuruluş beyannamesinde fırka Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımı vurguluyor, savaş sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin politikalarını eleştiriyordu. İmparatorluk içindeki farklı unsurların baskı veya bir parti etrafında birleştirilmeleri gibi yöntemlerle bir arada tutulamayacağına anlaşıldığı, bu yüzden “içtihad” siyasetine dayanan millî bir fırka kurmak istendiği belirtilirken, millî azınlıkların da “kadîm cemaat haklarına bağlı olarak” siyasi teşkilat kurma haklarının savunulduğu ifade edilmekteydi. İttihat ve Terakki politikaları uzun uzun eleştirilirken, Türklerin çoğunlukta olduğu Osmanlı topraklarını bölmeye çalışmanın yanlışlığı üzerinde duruluyordu. İttihatçıların en büyük yanlışlarının “fütuhât arzuları” ve “merkeziyet idaresi” olduğu ifade edilmekteydi. Ülkenin kalkınmasının şartı olarak millî sınırlar içinde merkeziyetçilikten kurtulmuş, bürokrasiden sıyrılmış, tarım ve sanayiye dayalı ekonomik politikaların hayata geçirildiği bir yapının şart olduğu savunuluyordu. Liberal milliyetçilik söylemiyle ortaya atılan temel prensipler de fırkanın vurguladığı bu hususlardı. Kısaca özetlenecek olursa, programında da ifade edilen görüşler çerçevesinde fırka Prens Sabahattin'in Meşrutiyet döneminden beri savunduğu fikirleri savunmaya devam etmekte, merkeze bağlı yerel yönetimlerin kendi idarelerinde serbest bırakılmalarını savunmaktaydı. Ancak Wilson prensiplerine de bağlı kalınarak Türklerin çoğunlukta oldukları İstanbul ve Anadolu topraklarında millî Türk devletinin

³⁰ Millî Ahrar Fırkası hakkında ayrıca bkz. Ramazan Erhan Güllü, “Millî Ahrar Fırkası ve Mütareke İstanbul’unda Liberal Milliyetçilik”, **Prof. Dr. Hikmet Öksüz’e Armağan**, (Editörler: Ahmet Köksal – Veysel Usta), Trabzon 2022, s. 265-278.

³¹ Millî Ahrar ve Prens Sabahattin taraftarlarının İstanbul merkezli milliyetçi siyaset söylemleri ve Anadolu hareketi ile ilişkileri hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, “Türkiye’nin Yakın Tarihine Dair Bir Propaganda: Prens Sabahattin Millî Mücadele Taraftarı mıydı?”, **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, S 81, İstanbul 2023, s. 33-61.

tanınmasının sağlanması için çalışılacağı da belirtilmekteydi. Genel anlamıyla beyanname liberal bir milliyetçiliğin uygulanma tarzını izah etmekteydi³².

Millî Ahrar, siyasi partilerle ilgili çalışmalarda genel olarak kabul edilen tanımlamayla, “Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selâmet-i Osmaniye ile İttihatçılardan kopan bir kısım kişiler tarafından kurulmuştu; adem-i merkeziyetçi yönetimden yana, Millî Mücadeleyi desteklemiş bir partiydi.”³³

Öncelikle ifade etmek gerekir ki fırka açıkça Millî Mücadele’yi destekleyen bir siyasi kuruluş değildi. Mütareke İstanbul’unda böyle bir söyleme sahip olan siyasi bir fırkanın faaliyette bulunabilmesi de zaten mümkün değildi. Ancak Erzurum ve Sivas kongrelerinden itibaren Millî Ahrar Fırkası’nın kurucu ve üyelerinden bir kısmı Millî Mücadele hareketine dâhil olmaya başlamış, İstanbul’un işgali sonrası da fırka mensuplarından Ankara’ya geçerek Millî Mücadele’ye destek verenler olmuştu. Ancak fırka o süreçte faaliyetlerini durdurmuş, mensuplarının bir kısmı da İstanbul’da kalarak İstanbul merkezli siyaset çabalarına devam etmişlerdi. Dolayısıyla fırkanın kurumsal olarak Millî Mücadele yanlısı olduğunu iddia etmek doğru değildir.

Fırkanın kurucuları da doğrudan Millî Mücadele taraftarı olarak ortaya çıkmadıklarını, aslında Hürriyet ve İtilaf’ın yanlış gördükleri siyasi tarzına karşı böyle bir harekete giriştiklerini ifade etmektedirler. Ahmed Bedevî Kuran’ın aktardığı şekliyle fırkanın kurucularından Mahir Said Bey’e göre, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası, zamanın ve ahvalin temelden değiştiğini bir türlü anlayamamıştı.” Mahir Said Bey, “bu fırka programının, çeşitli unsurlardan tereküp eden imparatorluğun hürriyet ve adalet prensiplerine tevfikan idamesi için yapıldığını, halbuki memlekette şimdi hemen Türk’ten başka unsur kalmadığını, yeniden siyasete atılırken milliyet esasının ehemmiyetle dikkate alınmasını” tavsiye etmekteydi. Bu şartlarla seçtiği “vatanseverlerle” de Millî Ahrar Fırkası’nı kurmuştu. Yine Kuran’a göre fırka “ortalıktaki ikiliği gidermek” gibi bir amaca da sahipti³⁴. Buradaki “ikilik”ten kasıt Anadolu’da gelişen milliyetçi hareketti ve daha sonra fırkanın İstanbul’da, Anadolu hareketinin destekçisi gibi görülmesine neden olan söylemin bir parçasıydı.

³² Millî Ahrar Fırkası Beyannamesi, **Millî Ahrar Fırkası: Beyanname, Program, Nizamnâme-i Dâhili**, Dersaadet 1335, s. 3-10.

³³ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Partiler Sosyolojisi**, İstanbul 2021, s. 77.

³⁴ Ahmed Bedevî Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 2000, s. 455.; Ahmed Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 2012, s. 746.

Fırkanın kuruluş çalışmalarında yer alan isimlerden olan Yahya Kemal (Beyatlı)'ya göre ise fırka, İzmir'in işgal edildiği ve milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bir dönemde İstanbul'da milliyetçi bir oluşumun eksikliğini doldurmak üzere kurulmuştu. İstanbul'da bulunan müttefik işgal kuvvetleri de Anadolu içlerinde görülmeye başlanan milliyetçi teşekküller karşısında, İstanbul'da böyle bir milliyetçi oluşuma göz yummuşlardı³⁵. Yine Yahya Kemal'e göre müttefikler artık sulh görüşmelerinin milliyetçilerle yapılmasının daha sağlam olacağı temayülündeydiler. Bu yüzden İstanbul'da bir milliyetçi oluşumun ortaya çıkması, Anadolu'da gelişen hareketleri kontrol altında tutabilmek ve gerektiğinde irtibatla bulunmak için bir basamak olarak değerlendiriliyordu. Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti ise İstanbul'daki diğer fırkaların halk nazarında fazla bir itibarlarının kalmadığı gerekçesiyle ve yükselen milliyetçiliğin engellenemeyeceğini de görerek Millî Ahrar'ın kuruluşuna izin vermişlerdi. Ayrıca fırkanın kurucuları arasında "İttihat ve Terakki'nin azılı muhalifi olarak öne atılmış olanlar" göze çarpmaktaydı ki bu durum da hem müttefiklerin hem de Sultan ve İstanbul Hükümeti'nin kurulduğu sırada fırkaya olumlu bakmalarını sağlamıştı³⁶. Fırka, milliyetçi ancak açık ve sert bir şekilde İttihat ve Terakki muhalifi olarak ortaya çıkmıştı³⁷. Bu tavır, İstanbul'da fırka etrafında bir örgütlenmeyi kolaylaştırmıştı. Yahya Kemal bu hususu şöyle vurgulamaktaydı:

"İttihâd ü Terakkî'ye muhâlif olan Türk milliyetperverleri !.. İşte böyle bir teşekkül İstanbul'un ve taşranın nice aklı başında olanları tarafından özleniyordu. Hakikatte Millî Ahrar Fırkası havada dolaşan bu emelden doğmuştu. Bu işin bütün sırrı buradaydı."³⁸

Yahya Kemal, fırka kurulduğu gün yapılan toplantıda açış konuşmasını da kendisinin yaptığını ifade etmektedir. (Aslında konuşmanın fırkanın

³⁵ Yahya Kemal, **Eğil Dağlar – İstiklâl Harbi Yazıları**, İstanbul 2008, s. 326.; Yahya Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri**, İstanbul 2017, s. 74.

³⁶ Yahya Kemal, **Eğil Dağlar** ..., s. 327.; Yahya Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri**, s. 76.

³⁷ Mete Tunçay ve Erden Akbulut'un Millî Ahrar ile ilgili yorumları da fırkanın temelde İttihatçı karşıtlığından şekillenmesidir: "İttihatçı karşıtı muhalefetin en iyi unsurları, Millî Ahrar Partisi'ni kurdular. Bu parti, bileşimleri ve eğilimleri itibarıyla, büyük sermayenin çıkarlarını temsil ediyordu ve yerel koşulları yeterince dikkate almaksızın, olduğu gibi kapitalist Avrupa'nın yöntemlerini benimsemek istiyordu. Daha sonraları, bu partinin en iyi birimlerinin tümü (Cami Bey, Bekir Sami Bey, Rauf Ahmet Bey vb.) milliyetçi parti içinde yer aldı." Erden Akbulut – Mete Tunçay, **Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925**, İstanbul 2020, s. 265. (Buradaki milliyetçi partiden kasıt, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve onun devamı olarak kurulan Halk Partisi idi.)

³⁸ Yahya Kemal, **Eğil Dağlar** ..., s. 328.; Yahya Kemal (Beyatlı), **Târih Musâhabeleri**, s. 76.

kuruluşunun kamuoyuna ilân edildiği Mayıs ayı sonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır.) Açılıştaki konuşmayı da sonraki yıllarda kendisi şu şekilde özetleyerek aktarmıştır:

“Türk milliyetperverliğini müttelikler, harbi açan ve mütekerede savuşan bir fırkanın malı addetmekle menfaat görüyorlar. Biz bu devletleri bu müddâlarından vazgeçirmeğe uğraşsak bile muvaffak olamayız. Ancak bir hakikat var ki vatanımızın galip devletler tarafından işgalinden sonra Türk milleti ortada hiçbir müteşekkil kuvvete mâlik olmayan bir vaziyetde, öksüz kalmıştır. Hepimizin idrâk ettiğimiz gibi bir memlekette milliyetperverler, öteden beri mütemeddin bir unsurdurlar. Bu unsur Türkiye’nin teşekkülünü ancak Avrupa’da herhangi bir milletin bugünkü zihniyeti ile telâkkî eder; yâni asıl Türk milletinin kendi kadim yurdu dâhilinde, İttihâd-ı İslâm ve Tûran mev’hûmelerinden uzak, kendi lisânı ve örfü havzasında inkişâf ederek yeni bir devlet olmak kaygısındadır. Bu harbin encâmı zaten Türk hududlarını kendiliğinden çizmiş oldu. Türklerin ekseriyyeti ile meskûn kıt’alardan başka her kıt’adan vazgeçen Türk milleti zarûri olarak yeni şekilde bir Avrupa devleti olacaktır. Fırkanın bütün esasları bu realiteden mülhemdir.”³⁹

Türk milliyetçiliğinin İttihat ve Terakki’ye ait bir fikir olmadığı vurgusu, fırkanın kuruluşunda aslında milliyetçilikten ziyade İttihatçı karşıtlığının egemen olduğunu göstermektedir. Zira Yahya Kemal de aktardığı pasajlarda fırkanın milliyetçi söylemlerinden bahsederken, adem-i merkezîyet savunusu ve fırkanın manda taraftarlığı gibi hususlara değinmemektedir. Kendisinin de – Meşrutiyet sürecinde daha radikal şekilde - fikren destekçisi olduğu Prens Sabahattin’in ise adından dahi söz etmemektedir. Bunlara rağmen fırka, kurulduğu dönemlerde liberal ve milliyetçi bir siyasi oluşum olarak kabul edilmiştir. Hatta Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ilerleyen Millî hareketin birkaç ay içinde güçlü ve örgütlü bir hale gelmesiyle fırka, “Sivas Kongresi’nin, Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’da bir tecelli şekli olarak” da vehmedilmiştir⁴⁰.

Dönemin İstanbul basınında da bu görüşü destekleyen yazılara rastlanmaktaydı. Önceki süreçte muhalif İstanbul basını Anadolu hareketini

³⁹ Yahya Kemal, *Eğil Dağlar* ..., s. 328.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), *Târih Musâhabeleri*, s. 76-77.

⁴⁰ Yahya Kemal, *Eğil Dağlar* ..., s. 326-327.; Yahyâ Kemal (Beyatlı), *Târih Musâhabeleri*, s. 74-75.

ülkeyi yıkıma götüren bir oluşum şeklinde değerlendirmekteydi. Muhalif basın “manda” fikrini işgalden kurtuluşun çaresi olarak savunurken özellikle Anadolu Türklerinin bu fikrin zorunluluğunu görmelerine yönelik adımlar atılması gerekliliğini savunuyorlardı. Çeşitli yazılarla Anadolu’nun İstanbul’la birlikte işgalden kurtulmasının yolunun bu fikir olduğu ifade ediliyor, milletin başka çare arayanlara destek vermemesi isteniyordu. Başka çareden kasıt ise Anadolu’da başlayan Millî Mücadele hareketi idi. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra, milletin Kuva-yı Milliye’ye desteğini engellemek adına Anadolu Türklerinin kurtuluşunun İstanbul ile birlikte hareket ederek siyasi çözümler bulmakta olduğu şeklindeki yayın ve propagandalar artırılmıştı. Ali Kemal’in yazılarından örneklerle bu tür propagandalara bakıldığında; “Anadolu Türk’ü bu vatanın temel direğidir” şeklinde görünüşte millî bir söylemle başlayan, ancak devamında Millî Mücadele hareketini hem İstanbul’da hem de Anadolu’da Türklüğü yok edecek bir “çete organizasyonu” olarak tanımlayan bir siyasi söylemle karşılaşmaktadır. Klasik Millî Mücadele aleyhtarı söylemlerle ahaliye, ülkeyi savaşa sokan ve yıkımına neden olan İttihatçıların tekrar hükümeti ele geçirmeye çalıştıkları, din ve Padişah düşmanlarına destek vererek Türklüğün kurtulamayacağı, İstanbul Hükümeti’nin ve Sultan’ın politikalarına destek verilmesinin zorunlu olduğu şeklinde propagandalar yapılmaktaydı. Manda veya benzeri bir şekilde oluşacak yeni sistemde Anadolu Türklerinin durumu önemliydi çünkü ekonomi ve üretim anlamında da ülkenin canlanabilmesinin yolu Anadolu’dan ve Anadolu Türkleri’nin çalışmasından geçmekteydi. Bu yüzden Anadolu’nun İstanbul’a bağlılığı ve Millî Mücadele hareketine desteğinin engellenmesi zorunluluk olarak görülmekteydi⁴¹.

Ancak Sivas Kongresi sonrası muhaliflerin bu üslubu yumuşamıştı. Örneğin, Millî Mücadele’nin en sert muhaliflerinden olarak bilinen ve Prens Sabahattin’in de en güçlü destekçilerinden olan *Alemdar* gazetesinde, Sivas Kongresi’nin toplanmasından birkaç hafta sonra ve Damat Ferit Paşa hükümetinin istifa ederek yerine Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulduğu günlerde yayımlanan bir yazıda, Heyet-i Temsiliye içinde yer alan Millî Ahrar mensupları örnek gösterilerek “hareket-i milliye” hakkında olumlu görüşler dile getirilmişti. “Hareket-i Milliye” hakkında gösterilen güvensizliğin Damat Ferit Paşa ve kabinesinin “anlaşılmaz bir şekilde”

⁴¹ Ali Kemal’in İstanbul ve Anadolu Türklüğü’ne yönelik bu tür propaganda yazılarına örnek olarak bkz. “Anadolu Türkü”, *Peyam*, nr. 259, 18 Ağustos 1919, s. 1.; “İstanbul ve Anadolu: Baş ve Gövde”, *Peyam*, nr. 262, 21 Ağustos 1919, s. 1.; “Bizi Ancak Anadolu Kurtarabilir”, *Peyam*, nr. 276, 4 Eylül 1919, s. 1.

izledikleri sert politikadan kaynaklandığının ifade edildiği yazıda, Sivas'ta toplanan kongrenin ve millî harekete katılanların⁴² İttihatçılıkla alakalarının olmadığını anlaşılmasıyla bu güvensizliğin de artık son bulması gerektiği belirtilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında bulunanlar İttihat ve Terakki ile alakası olan insanlar olmadıkları gibi, Milli Hareket İzmir'in işgali sonrası vatanın diğer kısımlarını korumak amacıyla ortaya çıkmıştı. İzmir'de bulunan Kuva-yı Milliyecilerin Millî Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarına mensup olanlardan oluştuğu iddia edilirken, Sivas Kongresi'nin İttihatçılıkla alakasının olmadığı da Millî Ahrar mensuplarının kongreye destekleri ve fırkanın kurucularından Bekir Sami Bey'in kongredeki ve Heyet-i Temsiliye'deki görevleri üzerinden delillendirilmekteydi. Millî Ahrar'ın içinde yer aldığı bir hareketin İttihatçılıkla alakası olamazdı. Özellikle Bekir Sami Bey, *Alemdar* için güvenilir bir referanstı ve yazıda "Sivas'ta umûmî bir kongre akdedilmiş ve bu kongreye, İttihat ve Terakki'ye en kuvvetli zamanında bi-amân bir âlem-i muhâlefet açmakla şöhret kazanan ve Millî Ahrar Fırkası müessislerinden bulunan hâmiyyetli ricâl-i hükûmetimizden Bekir Sami Bey riyâset eylemiştir" denilmektedir⁴³.

Ancak *Alemdar* örneğinden ve sonraki süreçte Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Millî Ahrar'a karşı tavırlarından anlaşılacağı üzere, bu süreçte muhalif İstanbul basınının Milli Hareket'e yönelik olumlu görünen tutumunun arkasında yine Millî Ahrar üzerinden Millî Mücadele'yi İstanbul tarafından kontrol edilebilir bir hale çevirme arzusunun olduğu anlaşılmaktadır. Kongreler sırasında muhalif İstanbul basını, Anadolu hareketini hala İstanbul'a bağlanabilir bir yapı olarak değerlendirmekteydi⁴⁴. Zira bir süre Mustafa Kemal Paşa'yı da İttihatçılıkla ilgisi olmadığı gerekçesiyle olumlu bir tavırda ele alan *Alemdar* gazetesi, daha sonra hem Paşa'ya hem de Millî Mücadele hareketine çok daha sert söylemlerle karşı çıkmaya başlamıştı. Özellikle *Alemdar*'ın sahibi Ref'i Cevad yazılarında Millî Mücadele'yi "İttihatçılığın Anadolu'da yeniden canlanması" şeklinde değerlendirecek, İzmir'in işgali dâhil Anadolu'daki işgal sürecinin sorumlusu olarak da Millî Mücadele hareketini gösterecekti⁴⁵. Bu sert

⁴² Sivas Kongresi'ne katılan delegeler hakkında bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, "Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler", *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History*, S 71 İstanbul (2020/1), s. 473-496.

⁴³ "Hareket-i Milliye – Hakikatın Tezâhürüne Doğru" – "Artık yanlış telâkkilere nihayet vermenin zamanı gelmiştir.", *Alemdar*, nr. 293-2593, 4 Ekim 1919, s. 1.

⁴⁴ Basının bu süreçteki tavrı hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, *İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)*, İstanbul 2021, s. 78-79.

⁴⁵ Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazetecileri*, İstanbul 2021, s. 197-201.

dönüşümde de Anadolu hareketinden beklenenlerin gerçekleşmemesi etkili olduğu gibi Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu hareketini kontrol çabasının sonuçsuz kalmasının da etkisi vardı. Aslında başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasındaki ilişkiler oldukça ılımlıydı. Seçimlerin yapılması hususunda anlaşılmıştı ve İstanbul'da Heyet-i Temsiliye'ye yakın isimler aracılığıyla da hükümetle temasta bulunulmaktaydı. Ancak seçim süreci ve sonrasında gelişen olaylar hükümetle ilişkileri germişti. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta Ali Rıza Paşa hükümetinin faaliyetlerini çok sert eleştirir⁴⁶. Ayrıca Millî Ahrar'ın Sivas Kongresi sonrası Heyet-i Temsiliye ve Millî Mücadele hareketi üzerinde etkinlik oluşturabilmesi de söz konusu olmamıştır. Hatta 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında, Heyet-i Temsiliye tarafından İstanbul seçimlerini kontrol altında tutabilmek amacıyla İstanbul'a gönderilmiş olan Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Kasım 1919 tarihli bir telgrafında "Millî Ahrar'ı yıkıyoruz" demektedir. İstanbul'daki siyasi ortama dair bilgi veren Vasıf Bey, "Sulh ve Selâmet'i tamamen kazandık demektir. Millî Türk kezâ bizim, Millî Ahrar'ı yıkıyoruz. Millî Kongre yola gelecek" demişti. Mustafa Kemal Paşa ise bu siyasi grupların hiçbirine güvenmiyor ve *Nutuk*'ta Vasıf Bey'in sözlerini "vâhi (boş) şeyler" olarak değerlendiriyordu⁴⁷.

Millî Türk Fırkası da 1919 seçimleri esnasında Ahmet Ferit (Tek) başkanlığında İstanbul'da kurulan ve milliyetçi söylemlere sahip olan bir fırkaydı. Mustafa Kemal Paşa kurumsal olarak bu fırkanın çalışmalarını da gerçekçi bulmamaktaydı ve yakın ilişki içerisinde olmak istememişti. İstanbul'un resmen işgali ve Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra fırka mensuplarından Ahmet Ferit (Tek), Adnan (Adıvar) ve Hamdullah Suphi gibi isimler Ankara'ya geçerek Millî Mücadele hareketine fiilen katılmışlardı. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya da yakın isimler haline gelmişlerdi. Ancak İstanbul'daki çalışmaları sırasında bu derece bir yakınlık söz konusu olmamıştı⁴⁸.

Millî Ahrar Fırkası'ndan, Aydın Sancağı'ndan Câmi Bey ile Amasya'dan Bekir Sami Bey seçimi kazanarak Meclis'e girmişlerdi ancak fırka sadece İstanbul'dan seçimlere dâhil olduğu için onlar da Meclis'te Millî Ahrar'ı temsil etmemekteydiler. Bekir Sami ve Câmi Beyler

⁴⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 225-245.

⁴⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 163.

⁴⁸ Millî Türk Fırkası hakkında bkz. Tunaya, *age.*, s. 531-533.

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET
SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI

örneklerinde görüldüğü gibi her iki isim de İstanbul'un işgali sonrası Millî Mücadele'yi desteklemeye devam ederek Ankara'ya dâhil olmuşlar ve oradaki mücadeleye destek vermişlerdi. Benzer şekilde İsmail Subhi Bey gibi fırka mensuplarından Ankara'ya geçerek fiilen mücadelenin içinde yer alanlar yanında İstanbul'da kalsa da Millî Mücadele'yi fiilen ve fikren destekleyen Millî Ahrar mensupları da bulunmaktaydı. Bunlar haricinde kalarak İstanbul'da önceki fikirleri çerçevesinde siyasi faaliyetlerine devam etmeye çalışanlardan Meclis-i Mebusan'a dâhil olmak isteyenler başarılı olamadığı gibi, diğerleri de seçim sonrası aktif mücadelede bulunamamışlardı.

SONUÇ

İstanbul merkezli olarak yürütülen liberal siyasetin temel amacı, İttihat ve Terakki aleyhtarlığını milliyetçilikle birleştirerek, kendilerince yeni ve farklı bir politik duruş ortaya koymak olmuştur. Belki bir “üçüncü yol” arayışı olarak da değerlendirilebilecek olan bu siyasetin arkasında büyük oranda Prens Sabahattin yer almaktadır. Sadaret’e geçerek İstanbul siyasetinde etkili olmak isteyen Prens, Damat Ferit’in Millî Mücadele aleyhtarı söylem ve faaliyetlerinin başarısızlığı karşısında Anadolu Hareketi ile ılımlı bir siyaset takip etmeyi uygun bulmuştur. Bu sayede – belki Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye’nin de desteklediği – bir kabine kurmayı hedeflemiştir. Bu siyaseti başarıya ulaşırsa idi kendince Anadolu hareketini İstanbul’a kolaylıkla bağlayabileceğini ve kendi siyasi programını kolaylıkla uygulayabileceğini düşünmüştü. Ancak bu siyasetinde hiçbir başarı elde edememişti.

İstanbul’da İngiliz siyasetiyle çatışmayan ve Sultan’la ilişki halindeki liberal ve milliyetçi bir siyasetin konjonktürel olarak başarılı olacağı düşünülmüştü. İşgal altındaki İstanbul’da böyle bir politik duruşun Millî Mücadele taraftarlığı olarak yorumlanacağı da düşünülüyordu. Yahya Kemal ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin de bu siyasetin içinde yer almaları, sadece bu grubun “milliyetçi” söylemlerine inandırıcılık katma ve Anadolu hareketi karşısında referans oluşturma amacı taşıyordu. Genel olarak liberal politikalarından vazgeçilmiş değildi. İstanbul’un resmen işgali sonrası sergilenen tavır da bunu doğrulayacaktı. Ancak özellikle 1919 seçim sürecinde milliyetçilik vurgusuyla izlenecek siyaset sayesinde Anadolu hareketi ile temas sağlamak, İstanbul’da yürütülen milliyetçi siyasetin esas olduğu Anadolu’ya da kabul ettirilerek Anadolu hareketini tasfiye etmek hedefleniyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele taraftarları, bu siyasetin Millî hareketi İstanbul üzerinden etkisizleştirme çabalarının bir ürünü olduğunu görmüşlerdi. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa bu gruplarla ortak hareket etmek yerine onların arasından çeşitli devlet adamı ve aydınları kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu. İsmail Subhi, Bekir Sami ve Câmî Beyler gibi Millî Ahrar Fırkası’nın önde gelenlerinin sonradan Ankara’ya bağlı bir siyaset takip etmeleri bu başarının göstergelerindendi.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’daki siyasi grupların milliyetçi politikalar savunmalarını “boş şeyler” olarak tanımlarken, bu gruplarla ortak hareket edilmesinin sadece İstanbul’da geçici bir tavır olduğunu da ifade etmiş oluyordu. Sivas Kongresi’nden İstanbul’un resmen işgaline kadar olan

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET
SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI

süreçte bu gruplardan kendi tarafına dâhil olanlarla birlikte hareket ederken İstanbul'da fiilî bir birliktelikten uzak durulmasını istemesi bu durumun kanıtıydı. Paşa, siyasetin tamamen Anadolu merkezli sürdürülmesini istemiş, Meclis'in açılmasıyla da tek siyasi yetkili merci olarak Büyük Millet Meclisi'nin kabul edilmesini sağlamıştı. Bu süreçte Meclis'e ve Millî Mücadele'ye dâhil olanlar haricindeki İstanbul siyaseti de tamamen tasfiye edilmişti.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Alemdar

Âtî

İleri

Köylü

Peyam

Sabah

Söz

Sulh ve Selâmet

Tasvir-i Efkâr

Yeni Gün

Yeni İstanbul

Eserler

Ahmet Rıza, **Anılar**, İstanbul 2001, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş.

Akbulut, Erden – Tunçay, Mete, **Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925**, İstanbul 2020, Yordam Kitap.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)**, Ankara 1989, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara 1997, Ayraç Yayınevi.

Beyatlı, Yahya Kemal, **Eğil Dağlar – İstiklâl Harbi Yazıları**, İstanbul 2008, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Yahyâ Kemal, **Târih Musâhabeleri**, İstanbul 2017, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt: I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, Ankara 1995, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını.

Güllü, Ramazan Erhan, **İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)**, İstanbul 2021, Ötüken Neşriyat.

Güllü, Ramazan Erhan, **Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, İstanbul 2023, Ötüken Neşriyat.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri**, Ankara 1997, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Halıcı, Şaduman, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazeteciler**, İstanbul 2021, Cumhuriyet Kitapları.

Hukuk-u Beşer: Siyasî, Fennî, İlmî, Edebî, İçtimaî, Ziraî, İktisadî, (Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir), İzmir 2011, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Karaca, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara 2004, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karay, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul 2015, İnkılâp Kitabevi.

Kocabaşoğlu, Uygur – Akan, Aysun, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı**, İstanbul 2019, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 2000, Kaynak Yayınları.

Kuran, Ahmed Bedevî, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul 2012, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Millî Ahrar Fırkası: Beyanname, Program, Nizamnâme-i Dâhili, Şems Matbaası, Dersaadet 1335.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Siyasal Partiler Sosyolojisi**, İstanbul 2021, Dün Bugün Yarın Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: II - Mütareke Dönemi 1918-1922**, İstanbul 1986, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları, (Yay. Haz. Orhan Sakin), İstanbul 2014, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Makaleler

Güllü, Ramazan Erhan, “Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, **Türkiyat Mecmuası**, C 32, S 1, İstanbul 2022, s. 381-403.

Güllü, Ramazan Erhan, “Millî Ahrar Fırkası ve Mütareke İstanbul’unda Liberal Milliyetçilik”, **Prof. Dr. Hikmet Öksüz’e Armağan**, (Editörler: Ahmet Köksal – Veysel Usta), Trabzon 2022, Serander Yayınları, s. 265-278.

Güllü, Ramazan Erhan, “Türkiye’nin Yakın Tarihine Dair Bir Propaganda: Prens Sabahattin Millî Mücadele Taraftarı mıydı?”, **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, S 81, İstanbul 2023, s. 33-61.

Karahasanoğlu, Subutay Hikmet, “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyannamesi”, **Tarih ve Toplum**, C 16, S 92, İstanbul, Ağustos 1991, İletişim Yayınları, s. 42-47.

Sancaktar, Fatih Mehmet, “Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegationlarına Dair Bazı Tespitler”, **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, S 71 İstanbul (2020/1), s. 473-496.